

Een loopgraaf die stevig onder vuur is genomen.

ovenhok was men slecht beschut.

Geen wonder dus, dat men uitzag naar betere en veiliger wijkplaatsen.

Zoo zat een groote groep mannen, vrouwen en kinderen op Hoogewal, onder de kloeke gewelven.

Angstig luisterde men er naar het geschut. Nu en dan kwam een nieuwe dorpsgenoot ook schuilen en telkens wist hij van nieuwe vernieling te vertellen.

Eensklaps naderde er een gehuil als van een wild dier en kletste open tegen Hoogewal, met gerammel van metaal en 't neerploffen van pannen en steenen, 't rinkelen van ruiten... De lucht snokte, de grond golfde op en neer, een vuurzuil boorde door een wolk van zwarten, verpestenden rook.

Uit den kelder klonk wild geschreeuw, een schabouwelijke kreet van verschrikking.

Een granaat was op de brug van den wal ontploft.

In den kelder had men het vuur gezien, dat de gewelven plots als in vlam zette... Van de da-

vering was men over en door elkaar geschokt.

— Wij zijn er allen aan!

— 't Is de dood!

— Jesus-Maria, help ons!

Deze en dergelijke kreten vergingen in een woest getier... Sommigen wilden vluchten en verdrongen zich driftig bij de trap, waar ze in plots oplooiend egoïsme met elkaar vochten, duwden, sloegen, schopten, om zich een weg te banen. Anderen wierpen zich plat op den vloer, 't gelaat in dollen angst duwend tegen de steenen. Maar al bogen de muren, ze bezweken toch niet en op den donderenden slag volgde een benauwende stilte.

Men bleef maar weer. Dikwijls werd men zoo opgeschrikt.

Men bracht weer een vluchteling binnen.

— Gekwetst? vroeg een veldwachter, die ook aanwezig was.

— Neen, 't is de oude Mie Panne... Ze kan in haar huizeke niet blijven, hé?

Men zag een moederke van 96 jaar op een matras, een verschrompeld, afgeleefd vrouwtje, dat

al in vijftien jaar niet meer uit haar woning was geweest, door lamheid gebonden aan zetel en bed. Ze kon nu niets anders zeggen dan: « Och, Heere toch » wat ze telkens herhaalde, terwijl ze angstig naar de omstanders keek, verschrikt om al dit geweld en vreemd gedoe, waarvan ze niet veel begreep.

— Die komt hier stillekens sterven, zei de veldwachter. Een ouden boom lijk zij moet ge zelfs geen dag verplanten.

En nog altijd slopen er dompelaars in de kelders, waar de lucht zoo dof en bedorven was.

Plots begon een man geweldig te vloeken en gaf hij een vrouw, die naast hem zat, een hevigen slag op het hoofd. Dan sprong de kerel woedend recht, trok een mes en bulderde:

— 't Is het laatste oordeel... de wereld ver gaat... maar Lucifer zal mij niet stekken, al hoor ik hem brullen met al zijn duivels.

— Hij is zot, gilde men, en hij zal ongelukken doen!

Vrouwen en kinderen drumden angstig heen. De veldwachter sprong voor den waanzinnige en, hem met een revolver dreigend, gebood hij:

— Doe dat mes weg! En rap, of ik schiet!

— Moord, moord, schreeuwden velen, met den gewonen uitroep, die voor hen schrik verwekte.

— Ha, Lucifer, koning der helle, daar zijt ge! tierde de zinnelooze... Ik ben niet benauwd van u... en ook niet van al de duivels. Mij zult ge niet in uw ketel trekken!

Wild zwaaide hij zijn mes. Zijn oogen lagen als in bloed en van zijn lippen droop schuim.

— Hij is kwaadzot, fluisterde men.

— 't Is een vreemdeling... niemand kent hem hier...

— Doe dat mes weg! hernam de veldwachter, die toch aarzelde om zijn eigen wapen te gebruiken.

Maar een ander was behoedzaam achter den ongelukkige geslopen en vlug greep hij hem nu met een hand bij den nek, terwijl hij hem met de andere een slag op den arm gaf, zoodat het mes ten gronde viel. De veldwachter en anderen sprongen dan ook toe, en na nog een heftige worsteling, kregen zij hem op den vloer.

De krankzinnige huilde nu als een wild dier, men zocht een zeel en knevelde hem.

— Dat is een, die hier niet mag blijven, zei de veldwachter, hijgend van inspanning. Kinderen zoñ er de stuipen van krijgen.

En men hoorde werkelijk veel kleinen angstig schreeuwen, terwijl ze achter vader of moeder schuilden, en daar zaten te beven, voor dezen schabouwewijken mensch, dien sommigen voor den duivel hielden, waarover ze in vertellingen hadden hooren spreken. Of ze dachten aan den Langen Man, met zijn gelaat als een ovenvuur, den kwelduivel, die 's avonds door de meerschen spookte in allerlei gedaanten, doch meestal als een reus. Men was nu rond Allerzielen, wanneer de kinderen, na de lange vespers, als de dootsklok stille viel, met hun uitgeholde raap, tot een lantaarn, in den vorm van een doodskop gesneden, rondgingen, zingend met een stem gelijk die van den koster: « Bidt voor de zielkens van het

vagevuur », Maar dat alles was zoo abstrakt geweest, en nu zat men in de vreeselijke werkelijkheid, nu maaide de dood rond hen, en de waanzinnige had toch de waarheid gezegd, dat Lucifer over het Schelde- en het Leieland brulde.

De gebondene lag daar in verward Latijn te bidden, en dan weer smeekte hij:

— O, laat mij gaan... sleur mij niet in de helle... 'k heb altijd godvruchtig geleefd.

— Wie zijt gij? vroeg men.

Maar weer begon hij kermend te bidden. Wie kon zeggen, wat er in dat arm, gefolterd hart omging, wat dien gekrenkten geest nog kwelde, welke zieleangst de smeevende oogen nu openbaarden!

Daar trad de dokter van het dorp binnen.

— Zijn er nog gekwetsten? vroeg hij gejaagd. En den gebondene ziende, vervolgde hij:

— Wie is dat?

— Een zot! klonk het, en allen tegelijk wilden den geneesheer het geweldig tooneel van zoo even vertellen.

Maar de dokter had zich al over den man gebogen en onderzocht hem.

— O, smijt me niet in de helle! kreunde deze weer.

— Rap, pakt hem op en volgt mij! gebood de dokter.

Buiten stond een Engelsche Roode Kruisauto, reeds vol met gewonde soldaten en burgers, maar een enkel plaatsje was er nog wel open, en de dorpsgeneesheer had daarom het voertuig hier even doen stoppen. Hij liet nu den zinnelooze opladen, doch verbood hem te ontbinden. Haastig schreef hij een briefje, en het een hospitaal-soldaat overreikend, zei hij:

— Geef dat in Kortrijk af. Maar maak den ongelukkige niet los, hoe schoon hij ook spreekt, want hij zou ongelukken doen.

Uit de kelders van Hoogewal drongen mannen, vrouwen en kinderen naar buiten, en ze smeekten en kermden om een plaatsje, doch men kon het hun niet geven.

— Gaat rap weer binnen, menschen, sprak de dokter. Er zullen nog auto's komen... maar blijft in Gods name niet hier... als de Duitschers van ginder al dat volk bijeen zien en den auto, schieten ze er een granaat heen. Ze kunnen de gansche streek bespieden.

De bende verdween weer en de auto reed heen.

Men riep den dokter alweer elders, voor drie gekwetsten, op een naburige hoeve getroffen. En dokter, toen hij aan de vele patiënten dacht, die niet als een broodwinning beschouwde. Hij bezat een sterk gevoel van plicht en had steeds getracht meer te doen, dan zieken te verplegen, doch vooral ziekten te voorkomen door de gezondheidsleer te bevorderen. Maar op wat onkunde en vooroordeel stuitte hij steeds!

— Kwamen er toch maar spoedig auto's, om al die ongelukkigen te vervoeren, mompelde de dokter, toen hij aan de vele patiënten dacht, die nu in ziltige kelders, in aardappelkuilen en ovenhokken lagen. Hij had dezen nacht een moeder moeten verlossen in aanwezigheid van haar kinderen en van vreemden, en de kraamkamer was

een gewelf, waar steenkool en brandhout lag. Hij had dringende operaties verricht in een schuur, waar het doorregende en de wind door de reten blies. Gisteren bracht men een lijk naar 't kerkhof, maar de dragers vluchtten voor een stortregen van granaten heen, eer de kist in de groeve gelaten was, en zij zou er nog op den doodenaker staan, had de dokter zelf ze niet in de groeve doen zakken en deze haastig gevuld. Gisteravond was hij om den pastoor geloopt, voor een vrouw, die luid lag te kermen, dat zij zonder berechting niet sterven durfde, en toch was ze ten doode veroordeeld door de griep, welke ook hier angstwekkend begon te woeden.

Zoo deed de geneesheer, meer dan men van een mensch eischen kon, en hij gunde zich geen rust, al wankelde hij soms van vermoeidheid.

Welke ellende zou hij nu weer zien. Mensklaps bleef hij verwonderd staan en snoof hij de lucht op.

— Wat een reuk is dat? vroeg hij bij zich zelf. Het is geen poer...

Hij moest er van hoesten.

— Als het maar niet van dat gas is, mompelde hij ongerust. Och, Heere, is de miserie nog niet groot genoeg?

In het IJzerland, in De Panne, rond Ieperen, in Frankrijk nabij het front als te Reims, had de burgerij gasmaskers gehad. Sommige opgeëschten der streek, die naar Sint-Quentin gedreven werden en ziek en vermagerd terug keerden, hadden er ook van verteld. Stikgas was een duivelsche moordstof, een verraderlijk, helsch wapen, dat onverhoeds den soldaat of burger aangreep, in zijn longen drong, den weerlooze versmachtte of zijn bloed besmette... Of het tastte de oogen aan, sloeg arme dompelaars met blindheid.

Dit vertelde nu ook een Britsch officier, dien de dokter ontmoette en wien hij om inlichtingen vroeg.

— Als de Duitscher veel gas gebruikt, wee dan deze arme bevolking! zei de Engelschman. Zeg aan de menschen, dat zij vluchten... Voor stikgas helpt geen kelder, geen gewelf... en gasmaskers hebben ze niet.

De bevolking waarschuwen! De dokter gevoelde zich machteloos. De menschen waren overal verspreid, zaten schier allen onder den grond... O, kon hij hen allen tegelijk bereiken en toeschreeuwen: « Vlucht, vlucht! want de dood belaaft u allen... de dood zal u grijpen in uw kelders, uw aardappelkuilen, uw beerputten, uw ovenhokken, onder de gewelven van kloosters en brouwerijen, van kasteelen en heerenhuizen... »

Tranen drongen hem in de oogen, nu hij zijn onmacht bewust werd en zich die duizenden weerloozen over de gansche streek voorstelde... Hoeveel eenvoudige, brave ouders, hoeveel onschuldige kinderen, waren reeds door den dood geteekend! De geneesheer spoedde zich naar de hoeve, hij zou toch doen wat hij kon.

De gasbom was dichtbij gevallen...

In den kelder van Hoogewal wriemelden de schuilenden dooreen. Vrouwen en meisjes zaten te bidden, de veldwachter vertelde over alles, wat er op de plaats was gebeurd. Een vader onder-

steunde een kind, dat de kinkhoest had, en nu een bui kreeg; de bijna honderdjarige Mie Panne lag te kreunen... toen plotseling gansch Hoogewal daverde. Een granaat barstte voor het huis open; het kelderraam kletterde in scherven, een brok van den muur rolde met vreeselijk geraas mee naar binnen en door de opening stroomde het stikgas... De rampzaligen waren opgesprongen en drongen gillend, weenend, kermend naar de deur... Mie Panne rolde met haar matras van de schraag, waarop men haar gelegd had, kinderen geraakten onder den voet. Een man sleurde zijn vrouw naar buiten, eenige anderen volgden nog, maar de meesten werden verraderlijk door den dood gegrepen. O, het gruwelijk drama geschiedde zoo snel... Daar lagen mannen, vrouwen en kinderen naast en over elkaar, onmachtig zich nog te bewegen, het lichaam kronkelend in de versmaching. 't Was bij allen of een hand de keel toewrong en de weerloozen wurgde. De met bloed beloopen oogen puilden uit, de tong, met schuim bedekt, hing uit den mond... Niemand kon nog roepen of klagen; de stervenden reutelden slechts meer..., en op 't geweld was een vreeselijke hitte gevolgd. De dood voltrok zijn werk... Het gas stroomde al voren binnen, en week weer door een zijopening...

Buiten waren er enkele geredden dus, die dan vreeselijk begonnen te hoesten.

— Ik ga toch nog een keer in den kelder zien, zei een van de ontsnaptten, of ik er nog reddten kan...

Maar dadelijk was hij terug, het gelaat verwrongen door schrik, de oogen vol gruw over het schouwspel, dat hij had gezien...

— Al dood... Och Heere... zoo wreed, zoo wreed... moet ge daarvoor duivels zijn... Vooruit, of we moeten er ook aan... nog zoo'n granaat en we versmachten, waar we vallen...

Hij haalde een wagen uit een loods, laadde de geredde vrouwen op, en eenige anderen trokken de kar voort, het Westen in, terwijl de projectielen door de lucht huilden... En overal stormden angstige menschen weg, was het een wilde wedloop, naar een veiliger plaats, een vlucht voor het doodend gas.

— Moeder, 'k zie niet meer... 'k zie niet meer! jammerde een meisje... en al tastend liep het met de handen uitgestoken...

Men greep het kind en zette het op het voertuig, men hielp ook nog eenige oude lieden, tot er geen plaatsje meer vrij was.

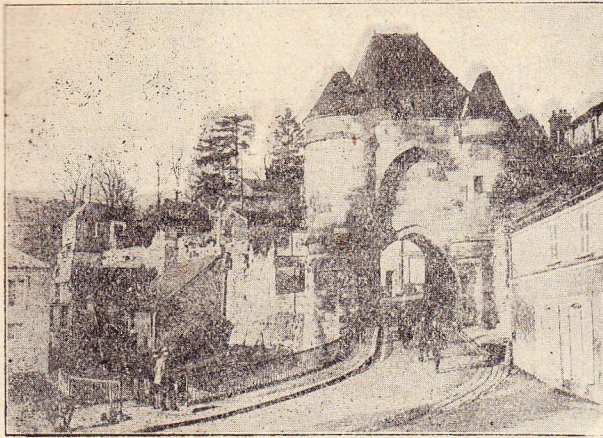
— Vooruit! klonk het. Als we blijven, zijn we er aan! Daar op den Kluisberg zitten baarlijke duivels...

En woedend keek men naar den heuvelrug, die somber opbultte onder de grauwe lucht, ginds over de Schelde. »

Eindelijk ging de storm weer een wijle liggen, maar hoe afschuwelijk wreed had hij 't Leie- en Scheldeland getroffen!

Het nieuws van de ramp verspreidde zich. De meesten van het dorp vluchtten weg. De burgemeester en enkele parochianen begaven zich naar Hoogewal.

Engelsche soldaten kwamen hulp bieden. Ze

De stadspoort van Laon. Een fraai bouwwerk uit het begin van de middeleeuwen.

waren van gasmaskers voorzien.

En het verhaal gaat voort:

« De Britten kropen door de opening en zagen een ontzettend tooneel. Daar lagen al die kinderen en volwassenen, over en door elkaar, de meesten nog met de uitdrukking van hun afschuwelijken doodstrijd op het gelaat. Wie had zich ooit zoo iets kunnen voorstellen in Vlaanderen, waar men wel gaarne de romantische verhalen en legenden uit 't verleden voort vertelde, maar nimmer had kunnen vermoeden, dat een oorlog zóó was, als men hem nu aan den lijve gevoelde.

De soldaten staken de lichamen naar buiten...

De aanwezigen schrokken van die bekende dooden en wisselden kreten van schrik en afkeer.

Zij gaven hun indrukken weer.

Maar men had geen tijd, om daarover na te denken, want de Engelschen schoven een kind door de opening, en dan nog een en een derde, drie kleinen, nauwelijks tien jaar en die daar nu lagen met de vuistjes krampachtig gesloten, het gezichtje verwrongen, als een getuigenis, hoe ook zij vreeselijk geleden hadden.

Men legde de lichamen naast elkaar op 't gras en de dokter boog er zich telkens over heen en somber klonk dan telkens zijn stem: Dood!

De burgemeester noemde de slachtoffers op. Een gansch gezin met zeven kinderen was omgekomen.

— Jozef-Maria, een heele familie uitgemoord, merkte er een op.

— Mie Panne.. moet ge daarvoor bijna honderd jaar worden, hoorde men weer, en de dokter liet er op volgen, steeds als de doffe bons van den klepel op een tappende uitvaartsklok: Dood, dood!

En zulke tooneelen zag men ook in andere dorpen. Velen door gas getroffen, konden nog vluchten, maar onderwege openbaarden zich reeds de vreeselijke verschijnselen.

Er waren er die, naar adem snakkend, neer-

vielen; anderen zagen niet meer en huilden van angst.

Groepen vereenigden zich en trokken over de gevaarlijke wegen.

De Engelschen zonden auto's. Men laadde de zwaarst getroffenen op.

Overal wemelde het van dompelaars. Anderen zochten hun kinderen en kinderen scheidten om hun ouders.

Welke tooneelen!

Men liep naar Kortrijk, dat nu plots een vrijstad, een asyl bleek. Daar toen was de oorlog voorbij.

Kortrijk was beschoten geworden, zooals wij weten; het waren toen tragische dagen. Hier en daar laaiden vlammen, stortten muizen in; verlaten honden en katten zwierwen, onheilspekkend blaaffend en miauwend, zoekend naar voedsel; veel burgers ontvluchtten de stad en anderen verjoefden, in de kelders, tot de honger hen naar boven dreef om levensmiddelen te zoeken bij een kruidenier, die niet vertrokken was, of een bakker, die nog zijn oven stookte. En dan zagen ze ongunstige gezichten, loensche kerels, die in woningen braken om te stelen en hun buit geniepig weg te dragen of heen te voeren op een stootkar of een kruiwagen.

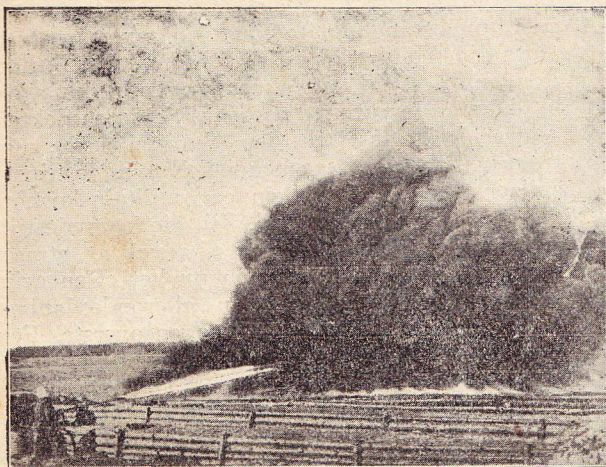
Nu was er wat meer leven toch. Veel soldaten liepen door de stad en vrachtauto's dreunden door de hoofstraten. Winkels werden weer geopend, inwoners die niet verre gevlucht waren, keerden terug.

Het « fort », zoo noemde men het klooster op de Esplanade, kostschool tevens, gebouwd op de plaats, waar vroeger een sterkte lag. De tuin helde af naar de Leie, en eenige dagen geleden pas, had daar een schip gemeerd, waarop zieken, ouden, gebrekkigen en de meeste zusters naar Gent vertrokken waren. Enkel en enkele waren toch mogen blijven. De Duitschers hadden het gebouw in die geweldige jaren der bezetting als ambulance gebruikt. Veel hunner soldaten waren er geopereerd en in den hof stond nog de oven, waarin de dokters de afgezette lichaamsdeelen lieten verbranden. Velen ook waren hier bezweken en men had de begraafplaats dezer stad achter het front heel wat moeten uitbreiden.

Maar nu was de bezetter heen en vertoefden er in het hospitaal Britten van de sekte der Kwakers, tot verpleging van burgers.

Daarheen richtte men den eersten stroom van getroffenen.

En nu was het fronthospitaal eensklaps volroering. Op wagens en auto's bracht men al maar door burgers aan, mannen, vrouwen, kinderen, gansche gezinnen, sommigen door granaten verminkt, doch de meesten door stikgas getroffen. Men zag er, die al half bezwijmd waren, en tegen den dood worstelden; anderen daarentegen vroegen opgewonden aan den dokter, waarom zij hier gezonden werden. Ja, ze gevoelden zich wel wat misselijk, wat kwalijk, doch in de lucht zou dat rap overgaan, maar als men hen gedwongen had zich neer te leggen, openbaarde zich geweldig de kwaal. Want het gas was even vreselijker als hij, die het zoo laf en onverhoeds af-

Een vlammenwerper.

gezonden had; het werkte in veel gevallen pas na eenigen tijd, als het slachtoffer juist meende, gelukkig ontsnapt te zijn. Gruwelijk werden nu de tooneelen in de volle zalen. Daar lagen kleinen en grooten, jongeren en ouderen, gansche families, langzaam te stikken. Kinderkens wendden in hun benauwdheid, terwijl de adem moeilijk door de keel snokte, den blik naar moeder, om hulp, maar moeder zelve wrong zich in de smarten van den dood. De handen balden zich tot vuisten, of klemden zich aan de sponde, de voeten wierpen het deksel weg, de borst hijgde, de oogen puilden uit. Velen konden niets uitbrengen dan een gereutel; enkelen toch schreeuwden om hulp of riepen in vreeselijken angst, dat ze niets meer zagen, dat ze blind waren.

De dokters en verpleegsters deden wat ze konden, maar stonden machteloos tegenover de moorderij van den Duitscher, tegen zijn schandelijke wraakoefening.

Er was gebrek aan plaats, want nog altijd vloeide de stroom der slachtoffers voort.

In een werk, door de kloostervereeniging, waartoe het front behoorde, over de oorlogsdagen geschreven, wordt ook van die dagen gewag gemaakt.

De schrijfster vertelt eveneens, dat men kort voor de beweging, de zieken en gebrekkigen per vaartuig naar Gent had gebracht.

Enkele zusters waren mogen blijven, en ze hadden nu hun handen meer dan vol.

En we lezen:

« Den 28en zag men den allertriestigsten stoet van auto's naderen met de door gas getroffen burgers van Avelgem. Engelsche dokters bieden hulp. Vele slachtoffers worden bediend en sterven. En geen bedden, geen linnen. Men legt ze in 't gras voor de eerste zorgen; de kunstmatige ademhaling; dan wikkelt men hen in een deken op een baar. Arme wrakken! Zij lijden veel, en de meesten zijn blind. Juffers en zusters der stad komen ons helpen. Nog altijd door gas getroffen: de zusters uit het klooster van Avelgem, de

notaris, de onderwijzer, gansche gezinnen! Na vier dagen zijn er 92 sterfgevallen. En de angstkreten der ongelukkige zieken, als ze vliegtuigen hooren! Men brengt gewonden uit Oudenaarde. Den 5en November komt de koning in de stad. Hij noenmaalt bij mevrouw Goethals en bezoekt de kliniek van dokter Lauwers. »

Over ons bezoek aan Kortrijk schreven wij het volgende:

— Ik heb veel gruwelijks tijdens den oorlog gezien, maar dat was toch het ergste.

Zoo zei de Engelsche dokter Herbert C. Manning in het Forthospitaal te Kortrijk, waar ik hem bezocht. Hij doelde op de burgers, die hier van gasaanvallen stierven.

— Ja, dat was het ergste, wat ik gezien heb.

Hij was met zijn afdeeling der « Society of Friends », in het hospitaal gevestigd. Deze mannen en vrouwen behooren tot de sekte der Kwakers, die onder andere voorschriften ook het verbod tot dooden, zelfs in oorlogstijd, heeft. Maar zij wilden toch in dienst der lijdende menscheid, trotseerend het gevaar, om te helpen, waar hulp noodig was.

Doch hier stonden ze machteloos.

Nu lagen er weer typhuslijders.

Zoo zat Kortrijk vol met vluchtelingen, waren de hospitalen van ellende vervuld, en heerschte er rouw in duizenden harten. In het fort-hospitaal lagen er reeds tachtig dooden over aarde. Tot laat in den nacht bracht men nieuwe slachtoffers. Op het grasplein paste men op velen de kunstmatige ademhaling toe. Een der klassen van de kostschool diende tot operatiezaal en een Amerikaansche arts, dokter Aidor, was er met zijn personeel onophoudelijk aan het werk. Men moest zich met kleine lampen behelpen, want Duitsche vliegers vlogen over de stad en wierpen nog bommen, en als dan de ontploffingen het gebouw deden daveren, gilden veel gekwetsten hun angst weer uit. Tot hier achtervolgde de dood de weerlooze bannelingen. Op berries lagen lijders, menschelijke wrakken, verminkten en door gas getroffen, en ook veel blinden. Gansche gezinnen overleden daar. Kloosterzusters en juffers uit de stad kwamen hulp bieden, er waren handen te kort.

En in den kelder timmerde de knecht voortdurend maar doodkisten.

Dan bracht men op baren dooden naar 't kerkhof, waar weldra menig kruisje aan het drama van Leie en Schelde zou blijven herinneren.

De Duitschers hadden gunstige stellingen... gunstig voor hun moordenaarswerk.

Aan de overzijde der Schelde rijst het land tot een reeks heuvels, den Koppenberg, den Hootond, den Knok, den Muziekberg, den Edelareberg, den Wolvenberg en vooral den Kluisberg.

Een bezoek aan den Kluisberg toont, hoe het op die hoogte in die dagen toeging.

Van Berchem (bij Oudenaerde) leidt een weg naar Ronse. Eerst gaat hij steil opwaarts, voorbij Quaremont, tot aan de herberg « A la Station ». Dan daalt hij. Aan die herberg moet ik rechts

in naar den Kluisberg.

Hier sta ik op den «Knok». 'k Heb een blik op Quaremont geworpen. 't Heeft ook van den oorlog geleden. 't Is een oud dorp, waar men veel voorwerpen uit den Romeinschen tijd vond.

De weg van Berchem naar Ronse. Even schouw ik hem af van den Knok, waar eenige Engelsche soldaten bij houtstapels de wacht houden. De baan ligt nu eenzaam. Een leurdert helpt zijn drie honden de kar naar boven trekken. Andere beweging bespeur ik niet.

Onlangs was het een lijdensweg, een der vele in 't land der Schelde. Langs hier vluchtten de inwoners van Berchem en Ruien, voor de beschieting.

't Was een lange stoet van bannelingen.

Zoo juist heeft een oud moedertje het me nog verteld.

« Ik lag in dekens gewikkeld, op een kar, met twee koeien er voor », zei ze met haar gebroken stem. « Maar de beesten konden den berg niet op. Daar stonden we halverwege. En de granaten schuifelen over en langs ons heen. De Duitschers trokken af. 'k Riep een officier en vroeg of hij ons toch geen paard leenen kon. De man kreeg de tranen in de oogen als hij mij zag en hij liet twee soldaten een paard halen en me boven op den berg voeren. Maar verder mochten ze niet, want ze moesten daar een post bezetten. Ik stond er weer. Eindelijk vond men nog een paard, dat de kar naar de stad trok ».

Mannen, vrouwen, kinderen, spoedden zich in een verwarde vlucht heen, terwijl de kanonnen over en weer boven de Schelde hun vuur spuwden. 't Was de laatste storm, die vreeselijk woedde, maar eensklaps bedaarde. De muil van 't geschut werd gestopt en de vluchtelingen keerden naar hun vernielde dorpen terug.

Nu ligt de weg bij Quaremont eenzaam en verlaten.

Ik sla den aarden weg rechts in en kom op het kasteel van den heer Behaegel. Voor de ramen zie ik witte kappen. De zusters van het afgebrande klooster te Berchem, vertoeven nu hier.

« De Duitschers hebben vier jaar op het kasteel genesteld », vertelt me de portiersvrouw. « 't Was voor het boschwerk. Ze hebben 't binnen leelijk gesteld en de meubels weggevoerd. De laatsten, die op den berg bleven, waren twee uhlanen. Ze hoorden dat de Engelschen te Quaremont kwamen en vluchtten rap weg ».

Op veel plaatsen zie ik nog munitie. De vrouw zegt: « Een mensch is niet meer gerust. Zondag is er nog een schrikkelijk ongeluk gebeurd. Drie mannen wilden een granaat losschroeven ».

De lezer begrijpt al wat volgt. Altijd maar weer dezelfde geschiedenis van ongelukken.

« Het waren hier geen kinderen », zegt de vrouw, « maar menschen van boven de dertig. Twee zijn er al te Ronse dood en de derde is ver gezet. »

'k Volg de dreef en kom aan een tweede kasteel, waar langen tijd een generaal verbleef. Van hier schouwde hij over het Schelde- en Leiedal.

Op onze schoonste kasteelen hebben hooge oversten genesteld. 't Was eerst voor hen een heerlijkheid, de « frissche, frohe Krieg ». Te Ber-

lijn, te Keulen, te Munchen woonden ze op kamers, worstelden ze veelal met geldgebrek, om toch hun « stand » op te houden. Nu was het hun echte tijd. Ze heerschten hier als vorstjes. Buiten stonden drie, vier auto's tot hun beschikking, en in den stal de vurigste paarden. Soldaten dekten de weelderige tafel en dienden op zilveren, met trotsche wapenen geteekende schotels, de fijnste spijsen op. Eén bevel en een militair concert vervroolijkte hun maaltijd. Zij, die in vrede stijd werkman of leeraar, leurdert of advokaat, straatveger of ingenieur waren en nu het effen grijs droegen, bogen of groetten alleronderdanigst voor Zijn Excellencie, den hoogen overste. Een bevel weer en de bewoners van dorpen moesten in huis blijven, of om zeven of acht uur slapen gaan; de priester had niets over zijn kerk en de meester over zijn school te vertellen.

't Leek als in een sprookje van de fee met haar tooverroede.

Ja, ginds verder, waar die kanonnen huilden, zaten duizenden mannen in een stinkende, slijkerige loopgraaf, onder lijkenlucht, bij ratten en ongedierte, vervuild, haveloos, afgemat.

Maar als de hooge overste eens vluchtig kwam, strekten ze nog hun stramme beenen... Die mannen sprongen zooals hij aan 't touwtje trok, doch dat touwtje hing ver achter de linie, in de weelderige kamer van 't schoone kasteel. En als hij goed aan 't touwtje trok, zoodat de mannen opsprongen en voortstormden en den tegenstander af sloegen, kreeg de hooge overste, voor zijn verdienstelijke daad, weer een onderscheiding.

't Is waar, er hingen dan lichamen stijf en bloedend aan de koorden. Ze gehoorzaamden niet meer. Ze werden uit de loopgraaf geworpen en vervangen door wat de overste noemde, zijn « menschenmateriaal ».

En als vroeger parelde de gestolen wijn in de kristallen glazen en dwarrelden wolkjes rook van de geroofde sigaretten, dampden de spijsen, speelde de militaire kapel.

Zeker, vroolijk en frisch was de krijg. Iets anders dan het benepen leven in de garnizoensstad met zijn vele zorgen.

Zoo gaan mijn gedachten, als ik op den Kluisberg stap en ons gehavend Vlaanderen zie, daar over de Schelde, als een ontzaglijke schilderij van groen en purper, grijs en wit, rood en geel...

De ijzeren Deutsche muur stortte in. De legers trokken terug. De hooge overste vluchtten uit onze kasteelen. Hun rijk was uit, hun macht gebroken. Velen verborgen hun eereteeken, hun gouden banden.

Maar voor ze Vlaanderen verlieten, schonden ze nog een zijner schoonste deelen, ontwikkelden ze wolken van hun stikgas... en ik denk weet aan de woorden van een pastoor: « Klaarlijk is 't een wrake, een laffe, lage wrake. »

Hier stelden ze batterijen op, en stapels munitie; en bij die munitie waren granaten met gas en brandbommen.

Militair zou men de Scheldeovergangen moeten beschieten, en men deed dit ook bij Avelgem en Berchem.

Maar men zond eveneens de duivelsche projek-

tielen landwaarts naar Tiegem, Ingoogiem, Ootegem en elders, al was er daar geen gewemel van soldaten.

Wilde men dan burgers treffen?

De Kluisberg is kaal geplukt... Weg zijn de statige boomen. De Duitschers hebben het bosch neergeveld. Honderden burgers van Ruien, Rozenaken, Orroir, Berchem, moesten de stammen omhakken en tot houtskool verbranden. Nog zie ik tusschen wortelstronken de wijde zwarte plekken. Verroeste sporen leiden neerewaarts. Daarover reden de wagentjes. Een heerlijke brok natuurschoon is vernield.

De houtskool diende voor de munitie. Niet alleen moest België zijn metalen leveren, maar ook zijn hout en de spierkracht zijner bevolking in den strijd tegen de eigen zonen.

Ik kom bij den uitkijktoren, waar in vredes-tijd duizenden bezoekers het prachtig panorama bewonderden. De ijzeren ^{naap} hangt half vernield tusschen de gescheurde muren. Nog lees ik op de wanden de namen der bezoekers. Er zijn er bij gekomen met vermeldingen als « évacué d'Arras, de Douai, enz. », « uitgewekene van Atrecht, Douai », en andere Fransche steden. Die bezochten den Kluisberg niet als toerist, maar als dwangarbeider.

De luthuisjes, de gasthoven op de helling naar de Waalsche zijde vooral, zijn gesloten. Welk een vloed van blijde herinneringen roepen ze ons voor den geest! Ha, die vroolijke tochtjes naar den Kluisberg, naar den schoonen berg van Vlaanderen!

Weet ge 't nog, Gentenaars, hoe ge terugkeerdet in wagens met groen versierd, en in den stillen avond uw liederen liet klinken!

Lang sta ik hier. Witte wegeltjes slingeren om laag langs kleine hoeven en hutten. De Schelde verwijdt zich nu tot een meer, en ginds aan den overkant toonen Avelgem en Kerkhove hun schrikkelijke wonden. 'k Schouw tot diep in West-Vlaanderen, waar 't rood der daken tegen witte gevels vonkt. Maar de grauwe lucht vormt er nu den passenden rouwsluier. Overal toch is 't hart zoo vol en zoo zwaar, en als de menschen u spreken van dien laatsten strijd, krijgen ze de tranen in de oogen. « 't Was toch zoo wreed, meeneere, en hoe gaan we er weere boven geraken! » vragen ze triestig...

Langzaam daal ik den berg af naar Berchem, en beneden wend ik nog eens den blik vol weemoed naar de geschonden hoogte, martelaar als Ieperen's halle en hoofdkerk, als Diksmuide en Nieuwpoort, als gansch Veurne-Ambacht, de Ieper-, Leie en Scheldevallei.

* * *

Uit het voorgaande, kan de lezer zich een denkbeeld vormen van den laatsten oorlogsstorm. Maar wij moeten nog enkele bijzonderheden mededeelen.

Letten we even op Tiegem.

Tiegem...

« Alle wegen leiden naar Tiegem, » zegt Streu-

vels in zijn werkje over dit dorp, dat hij 't Vlaamsche lustoord noemt.

Veel boomen, waarvan hij gewaagt, zijn echter door de Duitschers gerooid.

Tiegem's kerk is merkwaardig.

« De oude grijze zware toren rijst te midden uit het schip der kerkbeuk en met zijn scherpe naald, die hoog opsteekt in de lucht, boven al 't andere, gelijkt hij een statige reus, de wachter, de veiligheid, de rusthouder boven al het klein gedoen van huisjes en huizen, die rond zijn voet geschaard staan. Voor het ontstaan en 't opbouwen van dien toren moet men achteruit gaan tot de jaren 1100. Hier heeft St-Arnoldus als knaap aan moeder's hand de eerste gebeden gedaan.

Die toren heeft, om zeggen, de geschiedenis meegeleefd, geslachten zien komen en gaan, zoolang en zooveel, dat de schorren aan zijn voet versleten zijn door 't gesleep en 't geschuif der voetstappen... »

Maar zou Tiegem ooit een geschiedenis beleefd hebben, de toren ooit getuige geweest zijn van feiten als in Oktober 1918?

Ja, alle wegen leiden naar Tiegem... En nu ook voor 't geschut, en 't dorp lag daar hoog en bloot, zooals duizenden bedevaarders, die er der H. Arnoldus kwamen dienen, het van verre zagen liggen.

Er stonden vier honderd en zes huizen... De granaten sloegen in en slechts veertig woningen bleven ongeschonden. Veertien dagen ook duurde de beschieting.

Er woonden 1,800 menschen en zeven en negentig verloren er het leven; een gedeelte der bevolking werd dus door een laffe wraakneming vermoord.

Tiegem was een der punten, waar de voorhoeden der Engelsche en de achterhoeden der Duitschers in gevecht waren.

Dit gebeurde vooral bij het Sint-Arnoldusbosch.

De Tiegemsche heuvel immers loopt Westelijk naar de laagte in een bosch, dat de vallei vult. Dit bosch verheft zich dan weer op de helling van een tweeden heuvel.

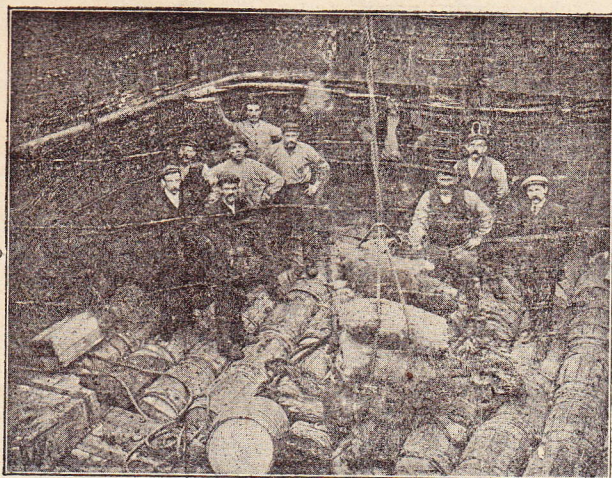
Hier ligt de bedevaartplaats van Sint-Arnoldus.

In dat bosch is de fontein van Sint-Arnoldus, en er staat een kapel. Men ontdekte in het jaar 1817, dat de bron door een steenen waterleiding in verband stond met een vergaarbak, die lag waar eens het kasteel gestaan had. En kasteelen werden op strategische punten gebouwd. Geen wonder, dat, ook in dezen oorlog, dergelijke punten weer hun gewicht kregen, en 't is dus niet vreemd, dat het Kapelle- of Sint-Arnoldusbosch het tooneel werd van gevechten.

En toch was het zoo'n poëtische plaats.

« Men voelt zich daar, » schrijft Streuvels, « als in een wijsdchen tempel, 't gelijkt een kathedraal in volle natuur, een heiligdom onder den blooten hemel, omsloten door hooge bergwanden in het dienste van een somber woud.

De stemming is er vooral rustig. Al het gerucht komt van 't geschuifel der vogels; verder in de laagte hoort men het zachte gemurmél van water. De blaren aan de boomen roeren niet... »

Hulp uit Amerika voor de Belgen.

En eensklaps verscheen daar nu de oorlog, en werd er woedend gestreden, man tegen man, met handgranaten en bajonetten.

Kogels suisdan in 't ronde, granaten sloegen in... De boschwachter, slechts gewoon aan vreedzame bedevaarders en aan lieflijke geruchten van zijn woud, stond nu al meteens in al dat oorlogsgewoel... Hij kreeg van schrik een beroerte en stierf. Men begroef hem voorloopig naast de kapel.

Een landbouwer, De C..., was met zijn vrouw en bureu in den kelder gevlucht. Wat een storm roerde om hen. Onophoudelijk klonken zware slagen. Het Bosch zuchtte. De dood loerde door de lucht.

Daar stormden Duitschers binnen. Ze waren door Engelschen achtervolgd en wilden hier hun leven redden. Een nieuwe, zware slag, een gedreun van vallende steenen...

Een vreeselijke kreet... en toen de wolk van rook en stof zich verspreidde, zag men de boerin vreeselijk bloedend liggen. Een scherp had haar een been afgerukt... Maar de Britten hadden der vijand op de hoeve zien verdwijnen. Ze bemerkten de kelderopening. Daar moesten de Duitschers zitten en ze kwamen toch niet met opgestoken handen, om zich over te geven.

Men moest hen dus voor zijn, of anders kon uit dat hol voor de Engelschen de dood komen. Een handgranaat dan? Dat was het helsche wapen voor kelders,abri's, blokhuizen.

Gelukkig gebruikten de Engelschen toch nog dat vreeselijk tuig niet, anders ware er geen enkele overlevende geweest...

De boer begreep het gevaar en riep nog: «Civiel, civiel!» Maar 't was reeds te laat.

Schoten klonken... Vuurstralen flitsten in het gruwelijk verblijf, belichtten een oogenblik de stervende vrouw, de van angst verwrongen wens, het bloed...

— Civiel! Civiel! hilde men van binnen.

De Engelschen staakten het vuren. Sidderende

burgers kwamen naar buiten, gewonden ook, en de bondgenooten stelden hen gerust.

Maar de boer zelf bleef liggen. Hij was doodelijk getroffen.

Daar stierf hij naast en met zijn vrouw. Men kon geen hulp bieden. De strijd duurde immers voort. Nog benden Duitschers zaten in het bosch verscholen. Men hoorde, boven de schoten, geroep en getier. De in den kelder gevluchte soldaten gaven zich over, en werden naar achter geleid. Maar anderen bleven den aftocht verdedigen...

En toen hier de kalmte terugkeerde, lagen daar de baas en de bazin dood.

Maar de beschieting duurde voort. De granaten kwamen nu van over de Schelde.

Anderen schuilden in den kelder, bij die lijker... Deze konden daar niet blijven liggen. Hoelang zou het bombardement duren? En dan kwam naast de levenden de ontbinding.

Ze begraven dus... Maar in Vlaanderen betoont men grooten eerbied voor de dooden.

Men kon D C. en zijn vrouw niet zonder schrijn aan den schoot der aarde toevertrouwen.

Eenige mannen haalden hout, braken planken uit een varkenshok, en daarmee timmerden ze twee ruwe kisten.

Het dorp met het kerkhof lag in een verschrikkelijk vuur; men kon er zich niet wagen. Men las eenige gebeden en begroef voorloopig de dooden ter plaatse, om ze later naar het kerkhof over te brengen.

En dan vlug in den kelder terug, want de storm loeide al maar voort.

Soms hoorde men geroep, en dan keek men naar buiten, en zag vluchtelingen op den heuvel. De menschen waren te gejaagd om nieuws te vertellen. In hun blik lag verschrikking. Ze wezen Oost- of Zuidwaarts, als om te zeggen, dat het daar nog wreeder toeging.

Men herdacht in dien tijd dikwijls de jaren 1847-48, toen twee opeenvolgende jaren in Vlaanderen de oogst mislukte, en de aardappelen door ziekte aangetast werden.

In dien tijd was zulk een mislukking voldoende om algemeene ellende te verwekken. Er was geen

Een vernielde loopgraaf na trommelvuur.

Een neergeschoten Zeppelin.

aanvoer zooals thans, en hongersnood brak uit.

En Streuvels schrijft hiervan in zijn werkje over Tiegem :

« Er was nu gelegenheid tot de gruwelijkste woekerijen, want de nood dwong, en die koorn bezat mocht den prijs stellen naar hij het goedvond. Heele stukken land, heele pachthoven werden verpand voor eenige zakken koorn en boonen. Voor het tiende van de waarde kreeg men groote eigendommen; heele bezittingen van fortuinen hebben zich in die jaren verlegd of samengehoopt bij enkele boeren of koopmannen die graan op den zolder hadden.

» Wat deed de gemeene man? Hoe ging het bij dezen die noch geld noch koorn bezaten? Hulp en bijstand waren ontoereikend om in den nood te voorzien. Iedereen moest zichzelf trachten te redden. Alles wat maar denkelijk was, werd als voedsel gebruikt; 't geen gewoonlijk tot beestenvoer diende werd nu gemalen en gekookt en gretig verorberd. Loof, rapen, koolen, wortels, alles wat buiten stond werd als door roofdieren weggehaald en verslonden. De noodlijdenden liepen in benden langs het land als hongerige honden en roofden alles wat er te vinden was. De

dieren zelf moest men binnen houden en hun eter bewaken; men heeft veelal gezien dat de honden, regelmatig hun schotel met eten gestolen werd door lieden die op den loer lagen te wachten tot men de beesten bestelde. De menschen eilaas vergingen van ellende en vielen dood langs de straat. Welhaast deed het slechte voedsel en de ontbering hunne uitwerksels: de ziekte begon uit te barsten.

» Op de gemeenteboeken kan men de afschriften der brieven nagaan die aan Staat en Provincie dringende hulp afsmeekten. Daar de schaarsheid algemeen was in 't land, was er moeilijk onderstand te krijgen. Gouverneur en minister schijnen te twijfelen aan de gegrondheid der klachten, van hoogerhand vraagt men opheldering en nadere bepaling der ellende.

» De doodsklok luidde zonder ophouden en het akelige gebrom was als eene gedurige bedreiging die over 't dorp galmde en vrees inboezemde aan de levenden. De menschen waren zoodanig vergruwd voor den dood dat, zoo gauw iemand ziekte teekens vertoonde, hij geschuwd werd en als redeloos verloren beschouwd, verlaten bleef en zonder hulp zijn einde moest afwachten. Heele huisgezinnen stierven uit op enkele dagen. Hof-

steden stonden verlaten, waar al de bewoners gestorven waren en niemand durfde er den voet zetten. Op eene hofstede was er een zoon die op enkelen tijd zijn vader en moeder zag uitdragen en die één voor één alle vijf zijne broeders en zusters zag sterven. Hij alleen bleef over, maar hij was zoo vergruwd dat hij in huis niet blijven durfde en het dorp verliet zonder dat men hem nog ooit heeft terug gezien.

» De timmermans hadden werk genoeg om doodskisten te maken, en het gemeentebestuur bestelde er met dozijnen ineens. De putmaker ook moest bijzondere hulp inroepen, wilde hij door zijn werk geraken.

» Te Tiegem bestond het gebruik dat voor elken overledene twee menschen uit de gebuurte de doodsklok kwamen luiden. Zoo gebeurde 't dat er zekeren morgen veertien zulke klokkluiders onder aan den toren vergaderd waren en hunne beurt afwachtten. Men kan daaruit besluiten dat het klokgelui omtrent den ganschen dag door aanhield, en de menschen niet veel anders dachten en spraken dan over den dood. Pier Lamothe en Vandemeulebroecke zaten ook alzoo hunne beurt af te wachten in het klokhuis. En zegde de eene tot den andere :

» — 'k Ben benieuwd te weten wie van ons getweeën er eerst zal de pijp uit zijn?

» — Ik ook, zegde de andere.

» Ze zaten een tijdje sprakeloos dien schrikkelijken toestand te overwegen. Toen zegde de een :

» — Maar, we zijn toch dommeriken, boer Vanneste heeft daar een schelf peerdeboonen staan, — 't en scheelt maar aan ons — als we ze te keere gingen, 'we zouden toch niet kreveeren van honger?

» — 't Is waar, zei de andere.

» 't Schijnt dat ze den schelf peerdeboonen niet te keere gingen, want acht dagen na die samenspraak luidde men Vandemeulebroecke's begraving, en nog acht dagen later die van Pier Lamothe.

» De menschen waren te dien tijde eerlijker dan nu!

» In 't jaar 1846, toen de ramp begonnen was, stierven er te Tiegem op de 2,000 inwoners, 114.

» In 1847, het ergste jaar, stierven er 200 inwoners.

» In 1848, stierven er 115.

» Belangrijk is het om nagaan, en het geeft een gedacht hoe de geesten gestemd waren bij de menschen, om de boeken van den burgerlijken stand te onderzoeken, van die jaren.

» In 1846 waren er 13 huwelijken en 53 geboorten.

» In 1847, waren er slechts 6 huwelijken en 40 geboorten.

» In 1848, waren er 17 huwelijken en 48 geboorten.

» Na dien tijd begon het stilaan te beteren, maar de beternis was nog ver van voldoende te zijn en de naweeën van zulk eene ziekte zouden nog langen tijd medeslepen. Een dorp slacht een mensch, de ziekte overvalt het als een donderslag, maar het herstel na de ziekte en de genezing vragen nog veel zorg en onderhoud. Het duurt jaren

lang eer de toestand weer in zijne voegen geraakt en er weerom een betrekkelijke welstand heerscht bij het volk. Niet te verwonderen dus, nadat de ziekte geweken was en de sterfgevallen verminderden, er nog groote behoefte was onder 't volk en nog schrikkelijke armoede geleden werd. »

Aldus Styn Streuvels in zijn « Tieghem ».

En geen wonder, dat men dikwijls dien tijd aangehaald had; ook nu waren er woekeraars, die levensmiddelen ophoopten... en slachtoffers, die armoede leden en wier lichaam door gebrek ondermijnd werd.

Maar wie had kunnen vermoeden dat erger rampen dan in 1847-48 het dorp en de gansche omgeving treffen zouden?

Wat er nu gebeurde was zoo schrikkelijk, dat men 't zich niet had kunnen voorstellen en er later met huivering over spreken zou.

Neen, er luidde geen doodsklok als in 1847-48. De menschen stierven onder het gemok van het geschut, onder het geweldig rollen van 't gedonder, komende ginds van den Kluisberg.

En dan die gevechten!

Van het Arnoldusbosch goldden ze verder op, naar de Barrière en Kaster.

En men hoorde maar steeds van meer drama's.

Veel dorpelingen scholen in den kelder, onder het klooster. De zoon van den heer L..., bestuurder der fabriek wilde er met een makker ook heen. Ze bereikten het gebouw, waren reeds bij den kelder... Eensklaps... een hevige slag... en beide jongelingen lagen neer... dood. Een granaat had weer kostbare levens afgesneden.

De eerbied voor de dooden is groot, zeiden we. En sommige familieleden en geburen wilden zelf het onmogelijke beproeven om verongelukten de eere te bewijzen.

Zoo kwam men met een lijk naar het kerkhof; men had een kalme stonde uitgekozen. Hier en daar viel er wel een granaat, maar men zag niet zoo nauw op 't gevaar. Zoo bereikte men het kerkhof; het graf werd gedolven.

Bespiedde de vijand die beweging of was het toevallig, maar eensklaps barstte een geweldig bombardement los.

De dragers en de grafmaker vluchtten heen; de kist bleef naast het graf staan. En twee dagen stond ze daar, eenzaam, tusschen de zerken, terwijl in 't ronde branden laaiden, daken instortten, muren waggelden en krakend neervielen.

Drama's? Men vertelde, dat gansche gezinnen omgekomen waren. De keldertjes waren zoo zwak gebouwd, en een granaat had zoo'n kracht.

Hier en daar stortte een gewelf in en later haalde men van onder het puin de lijken. Of 't was gas, dat binnenstroomde en een drama wekte, als hiervoren verteld. Van D... verloor met vrouw en vijf kinderen het leven. Op één hoeve zeven dooden: vrouw, drie kinderen, twee tante's en de dienstmeid... Alleen de man bleef gespaard!

Bij den heer Thriphon Callens, in de Kapellestraat, zaten 40 menschen in den kelder. Angstig luisterden ze naar de vreeselijke ontploffingen. Velen baden onder meer tot Sint-Arnoldus, den Heilige van het dorp. Kinderen weenden. Och,

het gewone tooneel van zooveel kelders in die dagen.

— Gas! klonk het eensklaps.

En men werd de vergiftige lucht gewaar.

Allen vluchtten heen, want kelders beschermen niet tegen gas. Velen dier rampzaligen waren reeds zoo door het gas aangedaan, dat ze elders aan de gevolgen bezweken.

En dan die vlucht zelf. Een zwangere vrouw moest voor de projektielen schuilen in een gracht met water. Zooveel kinderkens zijn toen langs de wegen geboren.

Ook in de pastorie hadden vele parochianen een toevlucht gevonden. Zekeren nacht klonk de bel. Zeker nieuwe doolaards die veiligheid zochten? Of misschien kwam men de hulp van den priester voor een stervende vragen.

De geestelijke ging naar boven en opende de deur.

Een man stond daar, sprong binnen en riep:

— Menheere de pastoor, de Duitschman zit achter me, ge moet mij levende begraven.

De priester herkent den ongelukkige, die zeker door angst verward is, en wil hem meeledigen naar den kelder.

— Ge moet mij levende begraven, herhaalt de zinnelooze.

Eensklaps sprong hij met een gil op den priester toe en greep hem bij den hals en wilde hem verwurgen.

Beneden in den kelder had men dat geweld gehoord, en men snelde naar boven. 't Was hoog tijd: men verlostte den pastoor.

De krankzinnige vluchtte heen, in den nacht en in het vuur, en men hoorde zijn angstigen kreet: « Ge moet mij levende begraven! »

's Morgens reed een Engelsche vrachtauto aan: de man wierp er zich voor. Men kon nog bijtijds stoppen.

De zinnelooze schreeuwde en tierde; de Britten begrepen het geval, laadden den doolaar op, bonden hem en brachten hem naar Kortrijk. Daar stierf hij kort na zijne aankomst.

Vijf-en-twintig hoeven brandden ten gronde toe af.

Negentien woningen stortten totaal in, de overigen werden zeer gehavend.

Ziedaar eenige feiten van Tiegem.

Wij beschreven als volgt het bezoek aan het dorp:

De avond is reeds gevallen. Den ganschen dag heb ik in dit arm geschonden land, tusschen Leie en Schelde, slechts ruïnen gezien, puin en menschen, die, met rouw in 't harte, trachten wat te herstellen, om een beschutting te hebben tegen het gure weer. Gelukkig zijn zij, wier huis nog bewoonbaar is.

Ik zie molens, neergedonderd van hun heuvel. Dan weer een hoevepoort, en achter den half vernielden boomgaard, een hoopje puin. Is dat alles wat van de hoeve overbleef?

Soms een kruisje... het graf van een Amerikaan of een Engelschman. Toch zijn er hier weinig gesneuveld.

De oorlog is vooral tegen de burgerij gevoerd. De teruggekeerde of ook gebleven menschen heb-

ben er het harte van vol. Ze gevoelen er al de grievende onrechtvaardigheid van. Zij waren weerloos, en toch tegen hen werd het vuur gekeerd.

En voelen dat ook de Duitsche krijgsgevangenen, die hier en daar de wegen herstellen? Ze buigen als beschaamd het hoofd, en werken somber voort; hun uniform heeft de kleur der vette, gele, slinkerige aarde aangenomen.

Uit Oudenaarde zag ik er een groep vertrekken, allen met spaden op den schouder, ze moesten puin opruimen.

Hun oversten zijn heen. Die konden nog vluchten. Velen lieten hun mannen zelf in den steek. Ze borgen het eigen lijf. Ze hadden vernomen dat de wind der revolutie opstak... en ook dat de strijd wanhopig was, en de groote meesters Brussel ontruimden.

Zooeven kwam ik te Kaster bij pastoor Claerhout. Kaster is een oud dorp, op een heuvel. Natuurlijk werd het ook geschonden.

Claerhout is een geleerde. Een van de merkwaardige mannen uit de galerij Verriest, De Bo, Van Hee, Huys, enz., en zijn klein dorpke daar op den berg heeft iets eenigs in Europa, een landelijk museum van plaatselijke volkskunde.

Claerhout heeft veel gereisd, is lid van talrijke wetenschappelijke verenigingen, hield briefwisseling met buitenlandse geleerden, en woont niet in een voornaam wetenschappelijk midden, maar op een kleine parochie, in 't hartje van Vlaanderen.

Doch Claerhout is er niet rouwig om, dat hij pastoor is van dit dorpje. Kaster is een plaatsje naar zijn hart.

« Deze heuvel, zegt hij, is een der vier terrassen van den IJstijd, toen 't bed der Schelde ontstond. 't Was ook een deel der vooruitgeschoven linie der Romeinen. Hier zijn veel oudheden gevonden, onder meer uit den jongsten steentijd. 'k Ontdekte kostbare stukken voor mijn museum. Maar 't fierst ben ik op mijn Goeden Dag uit 1300, die hier ook te voorschijn kwam. Ja, daar ziet ge een schoone brok van Vlaanderen, waarlijk 't oud onvervalscht, zijn eigen gebleven Vlaanderen, met al die witte gevels op groenen grond, met zijn houten molens, kronkelende wegen en paadjes. »

En hij wijst me den wijden omtrek, waarover de avond stillekens valt.

Dat Vlaanderen is echter nu zoo jammerlijk geschonden. En 't is 't oorlogswec, dat me hierheen voert.

Langs puin en ruïnen ben ik den heuvel beklommen, en dan moest ik door een nauwe gang, waar, naast een deurtje, de belklink der pastorie hangt. Die pastorie is een oud heerlijkheidje, ruim, eerwaardig in haar voorkomen, maar de maarte leidt me in een zaal, waar Claerhout's bed staat, naast allerlei meubelen en voorwerpen uit de kerk.

— Ge moet maar niet veel kijken, we hebben maar twee kamers om te wonen, zegt ze. 't Huis heeft veel geleden van de beschieting.

Claerhout vertelde hetzelfde, en spreekt over het « magazijn ».

Een Engelsch kanon op traktor.

— Twintig jaar geleden ben ik nog eens bij u geweest... zoo begin ik. 't Was te Pittem, om u te spreken over de afleiding van plaatsnamen.

— Ha, ja, 'k herinner het mij... Inderdaad... 'k Heb me binst den oorlog veel met die studie bezig gehouden. 'k Had veel tijd. We zaten hier als gevangen. We waren gekortwiekt.

Als twintig jaar geleden — 'k herinner 't me nog goed — damp't Claerhout weer uit zijn pijp.

Maar 'k wil nu weten, wat er met den oorlog op Kaster gebeurd is.

— Ja, al met een keer kwam de storm. Hij brak los uit de IJzerstreek, loeide boven Overleie, dan hier naar de Schelde toe. En 't is rap verteld. Allen in den kelder voor de granaten en dan op de vlucht voor 't gas! Op de kleine parochie alle huizen beschadigd en achttien afgebrand, waarbij verscheidene hofsteden. Zeven burgers dood...

En Claerhout heeft zelf enkelen van die slachtoffers moeten begraven, sommigen voorloopig ongekist. Daarna ging hij ook heen. Die vlucht heeft erger voorkomen. Avelgem, Tiegem, Olsene hebben zeer veel dooden te betreuren.

— En 't museum?

— Is wat beschadigd, maar ik kan het weer in orde brengen. De oude munten ben ik kwijt. Brieven van vreemde geleerden verbrandden. Doch ik heb mijn « Goeden Dag » gelukkig teruggevonden. En nu herstellen, plakken, pleisteren en stoppen we zooveel mogelijk onze deerlijke parochie.

Claerhout is een man, om zelf de handen uit de mouwen te steken.

Vrouwen in karmantel, meisjes met den omslagdoek over de lokken, dalen de helling af. Er is een lijdendienst geweest... Och, er zijn er zooveel nu hier tusschen Leie en Schelde, en men weent en bidt tusschen de gescheurde muren, onder 't opengesloten dak van de gehavende kerk.

— De paster van Ingooigem heeft misse gedaan in zijn salon, en 't volk stond in den hof, vertelt men mij.

— En bij ons in de kerke regent het binnen. Dat ze ons teerpapier zenden. 'k Heb er toch al om geschreven naar den minister, zegt me pastoor Claerhout.

Hij zal zelf herstellen, de dorpelingen het voorbeeld geven.

Dus te Kaster, het zeer kleine dorpje, zeven menschen dood. Maar hoevelen hebben een ziekte opgedaan, hoevelen loopen, zonder het nog te vermoeden, met een kwaal, die hen ondermijnt.

En nu bereik ik Tiegem. De avond is gevallen, hult in zijn sluier het triestige land.

Vroeger zaagt ge dan van een heuvel honderden lichtjes verschijnen en ze flikkerden u bevestigend tegen, als zoovele getuigenissen van Vlaamsche huisjes, waar 't warm was en goed, waar ons volk tevreden woonde.

Nu slechts enkele, als kaarsjes in een onmetelijk sterfhuys.

Tiegem! Blijde naam! Zoo was het toch. Een lustoord, een zomerverblijf; een plaats voor schilders. Men had er al zelfs villa's en hotels. De bezoekers kwamen er gaarne, de bedevaarders ook.

Men genoot er zulke heerlijke vergezichten. En geen rumoer van moderne uitspanningsoord.

In het dal, het bosch met de kapel. Dreven leidden er heen.

En de molens! Eenvoudig zijn ze, de molens van Vlaanderen. Weet men wel, dat er sommigen zijn, die van uit den tijd der middeleeuwen stand hielden?

De «Bergmolen» van Tiegem is er een uit 1267. Een kruisvaarder zou hem opgetimmerd hebben. Binnen bewaart men een beeldje uit de 12^e eeuw, Mozes voorstellend, den beschermers van den Bergmolen.

Maar dat zijn herinneringen. Wij komen voor de werkelijkheid.

Luguber grijnzden me geschonden huizen uit 't duister toe. Ik hoor daarbinnen den drup van den regen.

Tiegem is wreed geschonden. Veertien dagen lang werd het beschoten.

Wie zal er mij beter van kunnen spreken, dan pastoor Marcou, die hier al dien tijd is gebleven?

Door een hek kom ik aan de pastorie bij de kerk. Ik bel aan en een dienstmeid doet open. Ik vraag naar den priester. Eén plaatsje heeft hij maar om mij wat behoorlijk te ontvangen, het voorplaatsje.

De maarte brengt een klein lampje. Andere verlichting is er nog niet en men mag er al dankbaar voor zijn.

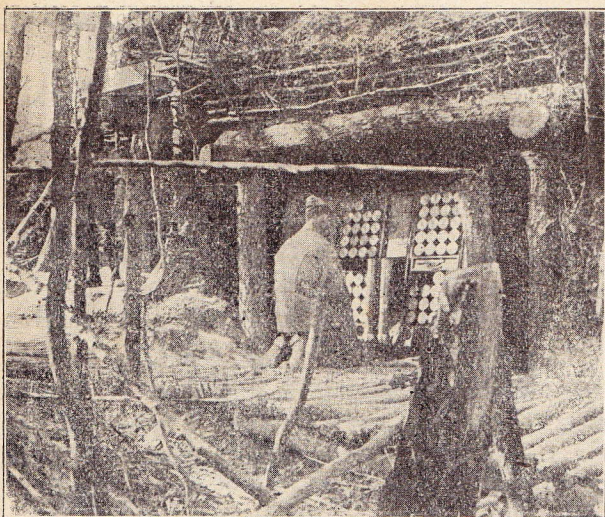
Het dorp is immers nog als een wildernis. Lang niet alle menschen zijn terug.

Velen liggen elders lijdend en ziek.

En de pastoor vertelt me de geschiedenis der laatste dagen. Hij ook is van meening, dat «het zienlijk een schrikkelijke waakneming was». Zoo'n beschieting voor enkele achterhoede gevechten?

Maar Tiegem was een gemakkelijk doel voor het Duitsche geschut.

De priester vertelt me van de drama's in kelders, op hoeven, langs den weg. Welke dagen en

Een verdekt opgestelde munitiewagen.

nachten heeft hij doorgemaakt!

Maar zoo lang er parochianen bleven, wilde hij in oude trouwe ook niet heen gaan. Vandaag was hij eens naar 't omliggende geweest. Overal had hij van jammer gehoord. Aan den kant van de Bossuytvaart had de vijand kerken en torens pgeblazen vóór zijn aftocht.

Maar Tiegem is een der zwaarst geteisterde dorpen. Zeven en negentig dooden! Tot nu toe. Zullen er nog bijkomen? Menschen liggen ziek.

De pastoor haalt een lijst, de doodenlijst. Hij heeft ze dezen morgen in de kerk afgelezen. Gansche gezinnen zijn door den dood wegge-maaid.

Hoor maar, en de heer Marcou leest:

« Geelfliet, vrouw en vijf kinderen, allen dood.

Verbrugge Remy, zijn vrouw Elodie en drie kinderen, allen dood.

Van Dorpe, zijn vrouw en vijf kinderen, dood.

Charles Van Tieghem, de kerksuisse, zijn dochter en zijn drie zoons, dood.

Madam Van Tieghem, drie kinderen, haar twee zusters en de maarte, Maria Baart, allen dood.»

En zoo gaat het voort.

Dat blad is een getuigenis van al de verschrikking. Ik luister verder, en somber ga ik dan heen, door den triestigen avond, langs de slijkerige, natte wegen.

Ingooigem nu. Ook hier hoor ik van drama's. Een meisje liep van den stal naar de woning. Een granaat huilt over den boomgaard. Een slag, een gloed, dan rook. En het arme kind ligt daar letterlijk onthoofd. Meer dergelijke verhalen en ze zijn waar.

Men had, verder in 't land verteld, dat de bekende redenaar en schrijver, Hugo Verriest, ook dood was.

Ik wil de waarheid weten en ga naar zijn woning, het bekende gele huis. Pauline, de trouwe dienstmaagd, doet op mijn gebel open.

«Meneere de pastere is ziek», vertelt ze,

«maar vandage is hij voor den eersten keer uit zijn kamere gekomen, en nu zit ie wat in de keuken. Kom binnen.»

'k Ben wel wat gegeneerd... 'k Sta daar percies niet in gala-kleeding. Uit mijn oudste, verrommelde, bemodderde jas druipt het water en de laarzen, welke tot m'n knieën reiken, zijn bezet met een dikke laag vettig slijk van 't Scheldeland.

Maar ze zijn hier, na al 't gebeurde, van zoo'n kleinigheid niet meer vervaard.

«Kom tocn binnen!» herhaalt Pauline, en eensklaps zie ik den pastoor, in zijn zetel gedoken, een sjarp om den nals.

Hij grijpt mijn hand en houdt ze lang vast en 't doet nem bhjkbaar goed, dat een vianning naar hem komt zien.

«Er zijn er zoo velen, die 't willen weten, hoe ge 't stelt», zeg ik.

«En ge gaat een boterham eten en een potje koffie drinken», beveelt de maarte.

«Maar Pauline», weerstreef ik.

«Ja, ja, ge gaat wat nuttigen», bevestigt Hugo Verriest. «Geef mij een arm en dan zullen we in mijn kamer wat klappen.»

Hoe eenvoudig, hartelijk is deze ontvangst! Och! 't is waar, in de kamer staat een spreuk op de schouwe. «Hier zijn de vrienden thuis», en al kunnen we in dat vertrek, gehavend door de beschieting, niet zitten, toch is de leus van het huis van kracht gebleven.

We begeven ons naar een kamer rechts, waar naast een bed een kachel brandt, en een tafel vol boeken en bladen ligt. En 'k bezie Hugo Verriest eens goed.

Vermagerd en verouderd is hij, maar onder het zwarte kabotseke tintelen nog even levenslustig als voorheen de goedige oogen en om den wat ingezonken mond monkelt de tevreden glimlach.

En 't is dezelfde zachte stem en de vloeiende tale, zoo gaarne gehoord in Noord en Zuid.

«Ja, 'k ben zwaar ziek geweest», vertelt me mijn minzame gastheer. «Is 't van het gas, waarmee de Duitschers schoten, is 't van het verblijf in den kelder, 'k en wete het niet, maar ik heb in m'n bedde gelegen en ben er vandage weer uitgekropen».

«In den kelder?» vraag ik.

En nu hoor ik Verriest's verhaal uit de dagen, toen de laatste storm van den oorlog ook over Ingooigem woedde.

«Aan zijn deur geroepen door twee officieren en met hen sprekende, ontsnapte hij nauwelijks aan den dood, toen een granaat vlak voor zijn woning de paarden der militairen dood sloeg.»

Een week zat hij dan met dertig dorpelingen in den kelder, onder de hevige beschieting.

Britten raadden hem aan te vluchten.

Een andere zwaar beproefde gemeente was Avelgem.

Dit dorp ligt aan de Schelde en de overgang der rivier moest er betwist worden.

De Schelde was er overstroomd en vormde een groot meer in de Scheldewelden.

Ook Avelgem lag aan het Duitsch geschut

overgeleverd.

De menschen waren niet gevlucht. Hier ook meende men, dat de oorlog spoedig voorbij zou gaan.

De Duitschers bliezen bruggen op en trokken af.

Het station en de spoorwegen werden vernield.

Eveneens de Scheldebrug bij Berchem werd vernield; op dit punt ligt aan den anderen oever Kerkhove. Dit is een West-Vlaamsche gemeente.

Hoe het Berchem verging, weten we reeds uit de beschrijving van den Kluisberg.

Tal van inwoners waren naar Oudenaarde gevlucht, en liepen aldus van het eene gevaar in het andere, want Oudenaarde bleef evenmin gespaard, zooals wij straks zullen hooren.

Avelgem was door de Duitschers verlaten. Engelschen slopen naderbij. De bevolking zei hun, dat de vijand heen was.

De Engelschen beklommen behoedzaam den toren, speurden rond en verdwenen weer.

Hadden de Duitschers die beweging gezien? Van nu af aan begon toch een geweldig bombardement. De granaten regenden in het dorp neer. Daken stortten in, dan geheele huizen. En eindelijk kwam ook het stikgas, dat in de kelders drong. Een algemeene vlucht ontstond. Maar velen waren reeds door den dood in hun schuilplaats zelf gegrepen.

Och, de tooneelen beschrijven! Ze zijn dezelfde als te Olsene, te Tiegem en elders. Het aantal slachtoffers was grooter echter: drie honderd.

We hoorden reeds, hoe vele getroffenen in het fort-hospitaal te Kortrijk aankwamen en daar in vreeselijke benauwdheid stierven.

Gansche gezinnen verloren het leven, door het gas en bezweken te Kortrijk.

De beschieting duurde tot na den val van Oudenaarde, toen de Duitschers dus ook de heuvels over den stroom moesten verlaten. Het dorp was zeer gehavend, kerk en toren droegen eveneens de wreede sporen van den storm.

Van verre zag men de torenruïne boven de Scheldevallei als een reusachtig rouwmonument over al het onheil.

Nog een verslag uit deze streek vinden we in een werk van de Zusters van Liefde over hun gestichten tijdens den oorlog. Het handelt over Sint-Denijs.

Den 28ⁿ September 1918 kregen de Zusters bevel hun klooster te verlaten en de Duitschers vestigden er een ambulance.

De kloosterlingen waren in een ander gesticht der gemeente gastvrij ontvangen.

Men zag echter wel, dat de Duitschers niet meer op hun gemak waren. Sommige soldaten zeiden openlijk, dat de oorlog uit was en ze verheelden hun vreugde niet.

De teekenen van het debacle waren daar.

Een week lang zag men lange stoeten van opgeëischte burgers en vluchtelingen uit de frontstreek, mannen, die karren voorttrokken, vrouwen en kinderen, allen somber en treurig en velen hun nood klagend.

Ongelukkigen stierven onderweg door afmating en ellende.

De mannen van het dorp kregen eveneens bevel zich aan te melden, om weggevoerd te worden. Wie weigerde, zou gefusilleerd worden. Ondanks die bedreiging kwamen er slechts een vijftigtal op. De anderen verborgen zich, o.m. in het klooster.

Dan wilden de Duitschers de gemeente ontruimen. Vooral de boeren weigerden, want ze begrepen wel, hoe alles geplunderd zou worden.

Dat hielp echter niet. De Duitschers drongen 's nachts in de huizen, na de deuren ingestampt te hebben. Ze joegen de mannen, vrouwen en kinderen op straat, braken kassen en laden. Zelfs zieken dwongen ze op straat te gaan.

Ze wilden ook het klooster ontruimen, waar de Zusters van Liefde een toevlucht gevonden hadden. Daar weigerde men heen te gaan, ondanks het herhaald aandringen.

De Duitschers zeiden, dat het gevaarlijk was te blijven en men zou omkomen.

«Dan zullen we sterven, maar we vertrekken niet!» klonk het vastberaden terug.

De dorpelingen, dat voorbeeld ziende, bleven veelal ook. Tal van hen zochten een wijkplaats in den kelder van het klooster, waar men zich met vijfhonderd bevond.

Het dorp werd weldra beschoten.

Den 21ⁿ Oktober trok de vijand af. Britsche granaten vielen neer. De vijand blies voor zijn vertrek nog eerst de dorpskerk op.

Dan slopen de bezetters snel heen.

Om 7 uur zag men soldaten door de weide naderen. Ze sprongen telkens een eindje vooruit en legden zich dan weer neer.

«'t Zijn Engelschen!» zei men in den kloosterkelder.

«Neen, 't zijn nog Duitschers».

Men twijfelde nog.

Maar daar stormde een dorpeling binnen, roepend:

— De Engelschen zijn daar!

De Britten waren ook wantrouwend. Ze wisten immers niet, of het dorp nog bezet was.

Maar de dorpelingen riepen hen toe, dat de vijand heen was, en juichten voor de bevrijders.

Het gewone vreugdetafereel!

De Engelschen zetten den vijand na. Het dorp was in een oogwenk vol Tommies.

Ook geschut kwam aan, en een tiental groote kanonnen werden achter het Fransch klooster geplaatst.

Den 22^{en} 's avonds openden ze het vuur.

De Duitschers lieten op het antwoord niet wachten.

Zij ook hadden hun stellingen gekozen en zoo begon hier, wat men in oorlogsberichten noemde, een artillerie-duel.

Wee echter de plaatsen, die van zoo'n duel het slachtoffer worden!

Hier tusschen Leie en Schelde werd de oorlog vooral door het geschut gevoerd. Eigenlijke veldslagen hadden er niet plaats.

Natuurlijk werd nu het Fransch klooster een doelwit voor de vijandelijke artillerie, vanwege 't Engelsch geschut.

De menschen konden in 't Fransch klooster niet blijven. 't Regende daar granaten.

Allen vluchtten naar het gesticht der Zusters van Liefde, waar de kelders volliepen.

Angstig luisterde men naar 't gedonder der kanonnen. Projektielen rukten stukken van de muren af. Men voelde voortdurend de bedreiging van den dood.

En welk een toestand bij die honderden opgehoopten, waaronder zooveel ouden, die zich zelf niet konden helpen!

Men had gebrek aan voedsel, drinken, slaapgelegenheid. De lucht was verpest, de ademhaling er door belemmerd.

Men wist niet, welk gevaar er nog dreigde. Ook binnen het gebouw loerde de dood. Pas later ontdekten men, dat de Duitschers veel dynamiet achterlieten, verborgen in lucifers doosjes en andere onschuldige dingen. Was het 't werk van een wraakzuchtigen sluipmoordenaar?

Gelukkig deden de Britten al de geblevenen vertrekken. De oversten betoogden, dat de toestand onhoudbaar was en de vijand wel met stikgas zou schieten. Gelaten vertrok men dan onder het geleide van Britsche soldaten, die zich zeer hulpvaardig toonden.

De oudsten, zieken en gebrekkigen bleven wachten op auto's, daar zij niet te voet konden gaan. De vluchtelingen moesten door het granaatvuur. Zij begaven zich naar Koeigem.

De Britten zeiden, dat allen zich ten gronde moesten werpen, als zij het voorbeeld gaven.

Te Koeigem bracht men den nacht door, ook in de kelders. Den volgenden dag trok men naar Dottenys, maar daar vielen eveneens nog granaten. Eindelijk was men veilig te Moeskroen.

Er waren auto's naar Sint-Genois gereden, om de ouden en zieken te halen. Velen waren geheel hulpeloos en verlamd door schrik. Men moest hen als kinderen wegdragen. Gelukkig boden menschevriendelijke soldaten en burgers, als de onderwijzer, hulp. Zeven dier oudjes overleden te Moeskroen. Ook de moeder-overste overleed daar den 6ⁿ November. Eenige zusters waren van Moeskroen naar Kortrijk gegaan, om daar, waar men hulp te kort kwam, de door gas getroffen en te verplegen.

Toen de Zusters van Liefde vier weken later terugkeerden, vonden ze hun gesticht in een ellendigen toestand.

Muren en zolderingen vol gaten, de daken afgerukt, de ruiten in stukken, de meubels verbrijzeld, al het vaatwerk verdwenen.

En dan geen kachels, geen beschutting en toch vinnige koude.

De Duitschers, die het klooster bezet hadden, lieten dit als een mesthoop achter, in de vestiaire vond men stukken van hemden, lakens, voorschotten, zakdoeken, rokken, kleederen, touwen, vuile tapijten, dekens, zakken, doozen, beschimmelde konserve, afgeknaagde beenderen, bedorven vleesch, kruiken, emmers vol vuilnis.

En zoo ongeveer was het in alle kamers. In het salon schepte men de vuilnis met spaden op. Toen ontdekte men ook in doosjes en pakjes de

groote hoeveelheid dynamiet, waarvan wij hooger gesproken hebben.

Men deed mis in de patronage, die ook aan alle zijden voor wind en weer open was.

En dan kwamen er nog dieven, die van het weinige, dat men overgehouden had, roofden wat ze konden. Zoo ging het trouwens overal.

Een onzer kennissen kwam te Wevelgem terug. Hij bereikte zijn woning en zag tot zijn verbazing voor de deur een stootwagen met zijn eigen matrassen en meubelen. De plundersaars waren nog binnen, om verder uit te kiezen wat hun gading was.

En het was klaar lichte dag!

De eigenaar vroeg aan de kerels, wie hun het recht gaf, dit alles mee te voeren.

Men antwoordde hem, dat zulks hem niet in het minst aangang.

«Maar het is mijn huis!»

«Dat kan ons niet schelen.»

«Ge zult alles afladen.»

«Nee! Wij moeten niet gelooven, dat gij hier de eigenaar zijt, ge kunt ons dat wel wijs maken.»

«In elk geval, zijt gij toch zeker niet de eigenaar.»

«Dat zijn uw zaken niet. En laat ons nu gerust.»

Zoo was het gesprek, dat daar gevoerd werd.

Onze kennis moest goedgezinde dorpelingen halen, om de dieven te dwingen hun buit af te laden.

Ja, zoo ging het in die dagen. En men had geen of onvoldoende bescherming.

De Zusters van Sint-Denijs brengen in hun verslag dankbare hulde aan de Engelschen, die hun allerlei diensten bewezen en onder meer flink meehielpen om het gesticht te reinigen.

* * *

Zoo zouden we van ieder dorp een verslag kunnen mededeelen.

De geallieerden rukten dus verder Oostwaarts.

Als wij nu Noordwaarts langs de Schelde blikken, herinneren ons verscheidene dorpjes aan de treurige geschiedenis der Leie.

Gavere, Asper, Eïne, andere dorpen en gehuchten hadden het zwaar te verantwoorden. Gavere is uit de geschiedenis bekend. Men toonde er nog de Roode zee, de plaats, waar volgens de overlevering de slag plaats had, waar de Gentenaren zoo manmoedig hun vrijheden verdedigden.

Hoe dikwijls hebben wij in dezen oorlog vastgesteld, dat dezelfde plaatsen terugkeeren in de kroniek van jammer en ellende. Zoo ook Gavere. Er was een Scheldebrug, dus een overgangspunt en dan ligt het dorp, als een gemakkelijke prooi voor 't gesel nut, op een heuvel.

Wie er gebleven waren, en ze waren talrijk, hebben zeer angstige dagen doorgemaakt. Gavere werd een groote ruïne, al kunnen wij hier niet spreken van schade gelijk in het IJzer- en Ieperleengebied.

't Was bij Gavere, dat de Franschen nu beproefden de rivier over te trekken. Zoo verplaat-

Kanadeezen verlaten een loopgraaf om een stormaanval te doen.

ste de strijd zich dus naar de Schelde-linie.

Merkwaardig waren de gebeurtenissen o.m. te Beirlegem.

In Oktober zag men hier veel regimenten aankomen van het front, bestaande uit afgematte, havelooze, ontmoedigde soldaten.

Den 22ⁿ Oktober vestigde er zich in het gesticht der Zusters van Liefde het Duitsch lazaret, dat Kortrijk had moeten verlaten.

Met de Duitschers waren een vijftigtal opgeëischte jongelieden van Rijsel en Moeskroen meegekomen, die hier voorloepig moesten blijven. Er kwamen er meer en meer en de vijand logeerde ze in de dorpskerk.

Daar lagen op stroo al de ongelukkigen, die als geketend waren aan het aftrekkend Duitsch leger en waarvan er zoovelen bekommerd waren om vrouw en kinderen, die ze achter hadden moeten laten in een gevaarlijke zone. En ook de griep openbaarde zich hier.

Beirlegem was voor de Duitschers een strategisch punt. Van de hoogte beheerschten ze de Scheldevallei. De Fransen, die hier de Schelde moesten forceeren, bevonden zich in de vlakke. De Duitschers stelden een dertigtal kanonnen op, weggestopt achter heestergewas, in de grachten, achter hoeven. En ze openden het vuur.

Van de overzijde werd er hevig geantwoord en Beirlegem lag plots als in een frontlinie. De bevolking verschool zich in de kelders.

De Duitschers gebruikten den merkwaardigen zeventiend-eeuwschen toren als een waarnemingspunt en stelden er een machinegeweer op voor de vliegers.

Dit verhinderde niet, dat twee Engelsche aviateurs bedaard achter de pastorie daalden, de posities van het geschut verkenden en weer vlug opstegen.

't Regende granaten en het dorp lag dagen te schokken en te daveren.

Ook in de omgeving ging het schuw toe.

Zekeren avond kwamen onder een slagregen zeventien personen van Elleve, op tien minuten van Beirlegem gelegen, in het klooster aan, sleurend aan matrassen en dekens. Het was op hun gehucht onhoudbaar. In een kelder waren er vijf personen gedood — zoo vertelden ze — vader, moeder en drie kinderen van de acht.

Het klooster zelf werd ook verscheidene malen getroffen, men hoorde ruiten rinkelen en steenen vallen. En zoo men al eens buiten keek, zag men overal in het ronde diepe granaatkuilen.

Zoo duurde het tot 11 November. In den nacht te voren kwamen de Fransen met een bootje